

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВІРША У ПРОЗІ І.С. ТУРГЕНЄВА "КАК ХОРОШИ, КАК СВЕЖИ БЫЛИ РОЗЫ..."

Робота присвячена характеристиці однієї з мініатюр тургенєвського циклу "Стихотворения в прозе", змістовному та мовному аналізу тексту

"Стихотворения в прозе" ("Senilia") написані І.С. Тургенєвим в останні роки життя, котрі були сполучені із самотністю та хворобою і, отже, з тугою, меланхолійним настроєм, пригніченим душевним станом.

Унікальні твори-мініатюри відзначаються неймовірним багатством тематики: віщування трагічного майбутнього людства ("Разговор"), животрепетні питання сучасного письменникові суспільного та політичного життя ("Деревня", "Порог"), доля окремої особистості ("Маша", "Памяти Ю.П. Вревской"), моральні проблеми ("Два богача", "Нищий") та багато інших.

Однак лейтмотивом віршів є тема, заявлена в назві всього циклу: "Senilia" (лат.) – "старече", "старечне", про що писав сам автор: "Власне кажучи, це не що інше, як останні тяжкі зітхання (ввічливо висловлюючись) старця" [1:220] (переклад наш – Р.Х.). Тема "старечого", "старечного", невідступна, всебічно відтворена, представлена цілою гамою відтінків – ліричних, але найчастіше трагічних. Це тужливі спогади про минуле, жаль за колишньою молодістю, радістю, щастям ("Я встал ночью...", "О, моя молодість! о, моя свежесть!", "Посещение", "Nessun maggior dolore", "Дрозд І", "Чья вина?", "Когда я один...", "Камень", "Лазурное царство"), усвідомлення самотності, старості, хвороби ("Без гнезда", "Старик", "Собака"), гнітючі думки про власну смерть ("Старуха", "Встреча", "Куропатки", "Что я буду думать?..", "Когда меня не будет..."), роздуми про тлінність людського існування ("Завтра, завтра!", "Песочные часы", "Мои деревья").

До числа мініатюр належить вірш у прозі "Как хороши, как свежи были розы..." (1879 р.), сповнений жалю, але не трагізму, швидше меланхолійний, аніж скорботний, в якому ліричний герой такий близький до автора. Назва мініатюри є цитатою – незакінченим першим реченням вірша І.П. Мятлева "Розы" (1835 р.). У циклі "Стихотворения в прозе" Тургенєв ще тільки двічі вдався, для назви своїх творів, до цитування – це рядки О.С. Пушкіна ("Услышишь суд глупца...") і М.В. Гоголя ("О, моя молодість! о, моя свежесть!") (в оригіналі – "О моя юность! о моя свежесть!" ("Мертвые души", т.1, гл. 6). Використаний Тургенєвим рядок І.П. Мятлева став популярним, увійшов до складу російської афористики; до нього вдаються, коли "зі смутком згадують про щось радісне, світле, але давно минуле" [2:156] (переклад наш – Р.Х.). Слід зауважити: троянда в європейській літературі і, в цілому, культурі традиційно належить до найбільш поширених міфопоетичних образів, символізує красу, особливо жіночу, молодість, чистоту, досконалість, любов, радість [3;4]. Однак троянда – це і втілення скороминущості всього прекрасного, – що ми зустрічаємо, наприклад, у вірші такого улюбленого і шанованого Тургенєвим О.С. Пушкіна: "Где наша роза, Друзья мои? Увяла роза, Дитя зари. Не говори: Так вянет младость!" ("Роза", 1815 р.).

Вірш Тургенєва "Как хороши, как свежи были розы...", як і більшість мініатюр, власне, не має сюжету. Однак він відзначається такою оригінальністю структури, котра цілком замінює систему подій. Маленький за обсягом текст чітко розподілений на шість частин, у яких представлені дві теми: далеке минуле (картини молодості, радості, щастя) і сумне теперішнє (самотність старої, хворої людини). Ці дві теми чітко чергуються, змінюючи одна одну. Неповторність структурі вірша надає щонайактивніше використання рядка І.П. Мятлева, котрий озаглавлює твір, завершує його і повторюється після кожної частини. Таким чином, при шести частинах твору співучий рядок "Как хороши, как свежи были розы..." звучить сім раз (магічне число!), надаючи формально виражений ритм віршу Тургенєва. Але рядок також може нагадувати звучання дзвону, що відспівує етапи життя героя і дорогих йому людей. Недарма ліричний персонаж говорить: "а в голове все звенит да звенит: "Как хороши, как свежи были розы..."".

Зображення теперішнього, повторене тричі, майже однакове. Зовні, фізично – це картина зими, морозу, темряви. Зима – не тільки пора року, зима часто – символ схилу віку, відсторонення його радощів, охолодження почуттів. Мороз нерідко асоціюється з охолодженням душі людини. Фразеологічний вираз мороз по коже подирает характеризує неприємні відчуття від холоду, страху, жаху. Однокореневе дієслово заморозить має переносне значення – позбавити природної жвавості ("заморозить чувства"). Приклад такого слововживання зустрічається у самого Тургенєва: "Вишь, как она [Одинцова] себя заморозила! ... Герцогиня, владетельная особа" ("Отцы и дети", гл.ХУ). Темрява – знак смутку, туги.

Така фізична картина від частини до частини посилюється. Якщо в першій частині "мороз запушил стекла окон", то в другій частині він "скрипит и злится", в третій частині холодно і герою, він мерзне. Якщо в першій частині "в темной комнате горит одна свеча", то в другій частині "нагоревшая свеча трещит", "в комнате все темней да темней", тобто світла ще менше, а в третій частині "свеча меркнет и гаснет...", тобто темрява повністю перемагає світло. Разом зі свічкою згасає надія, життя, навіть спогади. Дія теперішнього обмежена замкненим простором кімнати, в котрій герой сидить, "забившись в угол". Літературний герой старий і хворий: чути його "скудный, старческий шепот...", він "кашляет... так хрипло и глухо". Картину самотності героя доповнює його "единственный товарищ" – пес, також старий, котрий "жметя и вздрагивает" біля ніг хазяїна. Присутність саме собаки – факт реальний, адже Тургенєв був мисливцем, про мисливського собаку як про товариша, навіть друга своїх мандрів писав у "Записках охотника", у вірші "Воробей"; "несравненному" своєму псу при-

святив спогади ("Пэгаз", 1871 р.). Одночасно паралелізм у зображенні персонажа твору та собаки (обидва – самотні, старі, обом холодно, тужливо) значно підсилює безутішність становища героя. Недарма в російській мові слово собака використовується у фразеологізмах для вираження тільки негативного, важкого стану: как собака (устал, голоден, замерз), собачий (холод), собачья (жизнь, усталость).

Реалії, мотиви, лексичні засоби теми теперішнього зустрічаються і в інших віршах у прозі того ж похмурого настрою: "старик" ("Старик"), "собака", "Нас двое в комнате: собака моя и я" ("Собака"), "я – старость" ("Чья вина?"), "старое сердце" ("Камень"), "Лежи, больное существо" ("Куропатки"), "Ложка скверного, бесполезного лекарства через каждые два часа" ("Nessun..."), "Свои болезни, ... холод и мрак старости...", "Настали темные, тяжелые дни..." ("Старик").

Більший обсяг у творі присвячено темі минулого. Картини минулого також подані трічі. Перша частина – своєрідний зачин, позначення теми ("где-то, когда-то, давно-давно" герой прочитав вірш, із котрого запам'ятав тільки перший рядок). Дві наступні частини – повне розкриття теми.

Дві теми – теперішнього та минулого – діаметрально протилежні за змістом, реаліями, настроєм. Вони і будуються за принципом повного контрасту. Якщо в темі теперішнього представлені зима, холод, темрява, то в темі минулого – літо, тепло, світло. Літо – не тільки пора року, літо ще – символ юності, розквіту когось або чогось. Тепло в переносному значенні пов'язується із характеристикою людських відношень: тепло (души, встречи, приветствия), (сердечное) тепло. Світло, також у переносному значенні, часто є символом кращих людських почуттів: свет (любви, надежды), символом дорогого створіння: свет (очей, жизни). Якщо в темі теперішнього присутній замкнутий простір кімнати, то в темі минулого – необмежений простір природи, небо, зірки, заміський будинок, село; а якщо говориться про кімнату, то про "глубину уютной комнаты". Відрадно картину минулого, окрім зорових, звукових, дотикових відчуттів, доповнюють відчуття нюхові ("пахнет резедой и липой"), тобто сприйняття світу значно розширюється. Замість старечого шепотіння, кашлю, тріску свічки, звучать дитячий сміх, "молодые добрые голоса", "веселый шум семейной, деревенской жизни", вальс Й. Ланнера, створюючи затишок "воркотня" "патриархального самовара". До речі, слово воркотня споріднене дієслову воркотать, котре називає переливчасті звуки, що їх видають голуби, - птахи, котрі стали символом любові, ніжності, сімейного життя. Опис самотнього героя зі старим псом протиставлений опису молодих людей, щасливої сім'ї.

Як у темі теперішнього від частини до частини посилюється туга самотності, так у темі минулого розквітає картина щастя. У другій частині подано опис чудової, юної дівчини, на тлі ліричного пейзажу. У творчості Тургенева образ дівчини посідає цілком особливе місце, – саме дівчини, не "барышни", не жінки. Недаремно поняття "тургеневские девушки" стало майже крилатим виразом. Настрою фрагменту відповідає лексика – піднесені, пишні слова з явними ознаками старослов'янств (вдохновенны, вопрошающие, взволнованная, не дерзаю). Виключна поетичність образу посилюється за рахунок побудови речень, які позначені ритмом, котрий "у межах усього декількох рядків і фраз... відіграє важливу змістовну роль" [5:312] (переклад наш – Р.Х.). Наприклад: "Как простодушно вдохновенны ... глаза, как трогательно невинны ... губы, как ровно дышит ... грудь, как чист и нежен облик юного лица!"

Другу частину змінює третя. Якщо в попередній було тільки споглядання, своєрідний, говорячи по сучасному, стоп-кадр ("Я не дерзаю заговорить с нею [девушкой]"), то в третій частині постає жива, повна руху картина, котру цілком логічно можна вважати розвитком попередньої. Дівчина стала дружиною ліричного героя. У них щаслива сім'я ("Слышится веселый шум семейной, деревенской жизни", звучить музика, воркоче самовар). У героїв чудові діти. Діти привабливі зовні: русяве волосся, світлі "глазки", "алые щеки" – типова російська зовнішність. Діти привабливі і духовно: вони добрі, дружні (їхні голівки "прислонились" "друг к дружке", руки "ласково сплелись", звучать їхні "молодые добрые голоса"). Вони виховані (чути стриманий сміх). В описі дітей такими природними є слова зі зменшено-пестливим забарвленням (головки, глазки, друг к дружке). Картини радісного минулого містять лексеми, невідривні від уявлень про щастя (юный, молодой, дорогой, веселый, нежный, добрый, светлый, невинный, чистый, смех, ласково). Такі та подібні поняття присутні в інших мініатюрах, де Тургенев, описуючи безрадісне теперішнє, жваво й натхненно пише про світле минуле: "молодое, милое лицо", "молодые, добрые глаза", "молодая, чистая душа" ("Чья вина?"), "сладкие звуки молодого голоса" ("Nessun ..."), "молодые женские души" ("Камень"), "то существо ... молодо и свежо" ("Дрозд I"), "Женская, девственная красота!" ("Посещение"), "волшебные глаза" ("Nessun..."), "следы бывшего огня!", "ласкающее прикосновение" ("Камень"), "улыбка счастья на прелестном женском лице" ("Nessun..."), "Самый светлый ангел в самой лучезарной глубине небес..." ("Чья вина?"), "ранним утром ранней весны!" ("Посещение"), "жизнь блеснет ... лаской и силой весны!" ("Старик"), "О царство лазури, света, молодости и счастья!" ("Лазурное царство").

Можна ще відзначити той показовий факт, що картини щастя описуються Тургенивим як невід'ємні від Росії. Це безпосередня вказівка на "загородный русский дом", згадка запаху резеди та липи (липа завжди сприймалася саме як російське дерево – наприклад, на відміну від каштана). Це опис зовнішності дітей: русяві голови, світлі (треба думати – блакитні) очі. І ще така типова для російського побуту риса, як самовар, до того ж "патриархальный".

Картини молодості, радощів життя не мають продовження, подаються в якійсь статиці, котра нібито здатна зберегти щастя буття. Тим важче падають останні слова останнього речення: "... и все они умерли... умерли..." Проте загальний фон вірша, в об'ємі котрого явно переважають, сприймаються самостійними картини світла, молодості, щастя, справляє враження не пригніченості – швидше меланхолійної заглибленості. У вірші звучить "за тужливими роздумами – безмежна любов до природи, до життя" [5:311] (переклад наш – Р.Х.).

1. Письма И.С. Тургенева Людвигу Пичу. – М. – Л., 1924. Цит. по: Сквозников В. "Стихотворения в прозе" // Тургенев И.С. Собрание соч.: В 10 т. – Т.10. – М., 1962. – С. 314.
2. Ашукин Н.С., Ашукина М.Г. Крылатые слова. Изд. 4-е. – М., 1988.
3. Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. Изд. 2-е. – М., 1987-1988.
4. Энциклопедический словарь. Под ред. И.Е. Андреевского. – С.- Пб., 1890-1907.
5. Сквозников В. "Стихотворения в прозе" // Тургенев И.С. Собрание соч.: В 10 т. – Т.10. – М., 1962. – С. 310-316.

Матеріал надійшов до редакції 2.03.2004 р.

Хмелинская Р.М. Лингвостилистический анализ стихотворения в прозе И.С. Тургенева "Как хороши, как свежи были розы...".

Работа посвящена характеристике одной из миниатюр тургеневского цикла "Стихотворения в прозе", содержащегося в языке и языковому анализу текста.

Khmelinskaja R.M. Linguastylistic Analysis of I.S. Turgenev's Poem in Prose "How Good and Fresh those Roses Were...".

The paper deals with characteristics of a miniature of Turgenev's cycle "Poems in Prose" as well as with the analysis of the content and language of the text.